

Η ΕΛΛΟΓΟΣ ΕΥΣΠΛΑΧΝΙΑ ΣΤΟΝ ΝΤΑΝΤΕ¹

Ὅταν ὁ Ντάντε βρισκόταν ἀκόμα στὴν ἡλικία ὅπου οἱ παρορμήσεις εἶναι γεμάτες πάθος καὶ θέρμη, καὶ τὸ «πλοιᾶρι» τῆς μεγαλαφύας του ἔπλεε ἀκόμα στὸν γιαλὸ τῶν ἀπλῶν συναισθημάτων, σ' αὐτὴ τὴν ἀρχικὴ καὶ μεθοριακὴ ἡλικία τοῦ πνεύματός του, αἰσθάνθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἐνστικτώδη φλόγα τῆς εὐσπλαχνίας ὑπὸ τὴν μορφὴ τοῦ ἔρωτα: «Λέω πὼς ὅταν Ἐκείνη παρουσιαζόταν ἀπὸ κάποια μεριὰ μὲ τὴν ἐλπίδα τοῦ θαυμαστοῦ χαιρετισμοῦ της, δὲν μοῦ ἀπόμνευε ἔχθρα πιά, ἀλλὰ ἀπεναντίας μ' ἔπιανε φλόγα σπλαχνικῆς ἀγάπης, ποὺ μ' ἔκανε νὰ συγχωρῶ ὅποιονδήποτε, ποὺ μ' εἶχε προσβάλλει. Κι ἂν κανεὶς θὰ μὲ ρωτοῦσε γιὰ κάτι, ἢ ἀποκρισέ μου θὰ ἦταν μόνον "ἔρωτας" ντυμένος τὴν ταπεινοφροσύνη» (Vita Nova).

Δὲν πρόκειται γιὰ στερεὸ καὶ συνειδητὸ συναίσθημα, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ κάτι ἐφήμερο, μὲ διακυμάνσεις, ἐρωτικο-μυστικοπαθῆ συναισθηματισμὸ ποὺ μπορεῖ νὰ διαλυθῇ, ὅπως καὶ ἐμφανίστηκε, σχεδὸν διὰ μαγείας: Ἀρκεῖ ἡ ἐμφάνισι καὶ μόνο τῆς ἀγαπημένης γιὰ νὰ ἐλαφρώσῃ τὴν ψυχὴ του ἀπὸ κάθε γήινη φροντίδα καὶ νὰ τὴν γεμίσῃ μὲ τὴν πιὸ μεγαλόκαρδη συγγνώμη καὶ τὴν πιὸ διαχυτικὴ διάθεσι. Ὅταν ὅμως ἡ μορφὴ τῆς ποιητῆς γυναίκας χαθῇ, ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητῆ θὰ κλείσῃ πάλι μὲ φόβο καὶ ἔχθρα καὶ ὅλη του ἡ στάσι δὲν θὰ εἶναι παρὰ μιὰ σκοτεινὴ ἀποθάρρυνσι. Αὐτὴ ἡ ψυχικὴ διάθεσι, ποιητικὰ εἶναι ὀλοφάνερα πλαστὴ, τουλάχιστον στὶς βασικὲς τῆς προϋποθέσεις, καὶ ὥς ἱστορικὴ παράδοσι ἀνασυνδέεται μὲ πηγὲς ἀρκετὰ γνωστὲς, ἠθικὰ πάλῃ ἡ εὐσπλαχνία αὐτὴ σκιαγραφία ὥς στοιχειωδέστατο εἶδος χριστιανικῆς ἀγάπης μᾶλλον παρὰ ὥς συνειδητὰ ἰδιόρρυθμη ἔκφρασι μιᾶς ἐξαιρετικῆς γενναιοδωροῦς καρδιάς. Συγχωρεῖ τις προσβολές, παρουσιάζεται μὲ καλωσύνη καὶ ἀγάπη, ταπεινὸ ὕφος, ὅσο ἡ ἀγαπημένη βρίσκεται ἐκεῖ καὶ ἡ ἐλπίδα τοῦ «θαυμαστοῦ χαιρετισμοῦ» της ἀνοίγει δρόμο πρὸς τὴν ψυχὴ, ἐμποδίζοντάς τὴν μὲ τὴν εὐκαιρία τούτη, ν' ἀποξε-

1. Ὁμιλία γενομένη ἐν τῷ Ἀμφιθεάτρῳ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τὴν 28ην Φεβρουαρίου 1964.

νωθῇ ἀπὸ τὸν κόσμον ποὺ τὴν περιβάλλει. Ὑπάρχει σ' ὅλα αὐτὰ περισσό-
τερο μιὰ ἀνισόρροπη καὶ κατὰ συνθήκη φιλανθρωπία, παρὰ ἓνας ἐσωτερι-
κὸς καὶ συνετὸς ἀνθρωπισμὸς. Ἀργότερα ἢ τρυφερὴ ἐκείνη καρδιά, θὰ μάθῃ
καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ μὴ συγχωρῇ τὶς προσβολές, νὰ κακίξῃ δριμύ-
τατα τοὺς ἐχθροὺς της καὶ μάλιστα ὅταν τὴν πιάνῃ ὁ οἶστρος, νὰ τοὺς
ἀρπάζῃ ἀπὸ τὸ «σβέροκο» καὶ νὰ χαίρεται ποὺ θὰ τοὺς βλέπῃ νὰ βυθίζων-
ται στὸν βούρκο ποὺ ἀναβρύζει. Συνηθίζει ν' ἀκούῃ νὰ τὴν ἐπαινοῦν γιὰ
τὴν γενναία αὐτὴ τραχύτητά της καὶ ἀποκτῇ μάλιστα τὴν ἀκλόνητη πεποί-
θησι ὅτι σὲ μερικὲς περιπτώσεις εἶναι σχεδὸν φιλοφροσύνη «essere villano»,
δηλ. τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ἀγροῖκος.

Ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν Θεία Κωμωδία δὲν λείπει μιὰ μορφὴ στοιχειώ-
δους εὐσπλαχνίας, ἀδελφὴ τῆς ἄλλης, ποὺ συναντήσαμε στὴν Vita Nova :
ιδίως στὴν πρώτη ὁδὴ. Ἡ εὐσπλαχνία αὐτὴ φανερώνεται μὲ τὴν μορφὴ
τοῦ οἴκτου, τῆς συμπόνιας, τοῦ τρόμου, τῆς συντριβῆς, καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ
ποιητῆ λυγίζει μπροστὰ στὶς τόσο σκληρὲς ποινές, τὰ μάτια του θολώνουν
μέχρι δακρύων καθὼς βλέπουν «τὰ πλήθη τὰ πονεμένα». «Ζῆ ἐδῶ ἡ
εὐσπλαχνία μονάχα σὰν πεθάνει» θὰ τοῦ πῇ ψυχρὰ ὁ Βιργίλιος, καὶ εἶναι
ὀλοφάνερο πὼς ἡ ἀποφθεγματικὴ αὐτὴ παρατήρησι ἔχει σκοπὸ νὰ βοηθήσῃ
τὴν ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστη στὴν ἀντιμετώπισι τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος :
εἶναι σωστὸ ἢ ὄχι νὰ αἰσθάνεται κανεὶς οἶκτο γιὰ τὶς ποινές, ποὺ ἐπιβάλ-
λονται στοὺς κολασμένους ;

Ἀφοῦ λοιπὸν καὶ τὸ πρόβλημα λύθηκε μὲ τρόπο, ποὺ δὲν δέχεται ἀντιρ-
ρήσεις, δὲν ὑπάρχει πιά λόγος νὰ συζητῆται καὶ ὁ Ντάντε, ἔστω καὶ ἂν
θεωρητικὰ παραμένει «στὴν θεία βούλησι», θὰ ἐξακολουθῇ νὰ λυπᾶται
ἀνενόχλητος, πολλὰς φορὲς ὥς τὸ τέλος τῆς ὁδοῦ. Ἄν σὲ μιὰ ἐπίκλησι
γεμάτη οἶκτο, ὁ Ντάντε συγχωρεῖ ἔτσι ἐπιπόλαια, παραμερίζοντας μιὰν
ἠθικὴ ἐντολή, τῆς ὁποίας ἔχει ἀπόλυτη ἐπίγνωσι, αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ
ἐπίγνωσι αὐτῇ, ἀρκεῖ μόνη της νὰ καθησυχάσῃ μέσα του κάθε ἠθικὴ ἢ
θρησκευτικὴ ἀνησυχία, δίχως οὔτε στιγμή νὰ τοῦ ἀπαγορεύσῃ τὴν ἐλεύθερη
ἀποκάλυψι ἀχαλίνωτων προθέσεων καὶ παρορμήσεων. Δηλαδή σημαίνει ὅτι
ἐκεῖνο τὸ ἀπλὸ συναίσθημα εὐσπλαχνίας, τὸ ὁποῖο αἰσθάνεται καὶ φανερώ-
νει αὐθόρμητα τόσες φορὲς ἀπέναντι στοὺς κολασμένους, ἂν καὶ ἠθικὰ ἔχει
νικηθῇ καὶ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ ἓνα συναίσθημα ὑψηλότερης ἀξίας — τὴν
δικαιοσύνη — δὲν ἀποτελεῖ, σὲ τελευταία ἀνάλυσι, γιὰ τὸν ποιητὴ πρόβλημα,
καὶ ἐπομένως δὲν χρειάζεται νὰ τὸ ἐπεξεργαστῇ στὸ ἔργο του. Ἄλλωστε ὁ
ἴδιος ὁ Ντάντε τοποθετεῖ μὲ ἀπόλυτη φυσικότητα στὴ βᾶσι τοῦ «Θεολογι-
κοῦ μυθιστορήματος», ὅπως χαρακτήρισε ὁ Croce τὴν «Θεία Κωμωδία»,
μιὰ πρᾶξι εὐσπλαχνίας, ὑπαγορευμένη ἀπὸ τὴν φροντίδα, ποὺ ἔχουν γι' αὐτὸν
τρεῖς εὐλογημένες γυναῖκες. Κι ἂν ἐξαιρεθῇ ἐκεῖνο τὸ κάποιο ὑπερφυσικὸ
καὶ τὸ σκηνογραφικὰ περίπλοκο, ποὺ ἀσφαλῶς θ' ἀπαιτοῦσε τὸ κείμενο γιὰ

νὰ παραμείνῃ σὲ μιὰ δυνατὴ θρησκευτικο- λογοτεχνικὴ παράδοσι, τὸ «*Amor mi mosse*» (ἡ ἀγάπη μὲ ὤθησε) τῆς Βεατρίκης, θὰ μᾶς παρουσιασθῇ σὰν μιὰ μορφὴ ἐλεήμονος εὐσπλαχνίας, οἴκτου περισσότερο ἀνθρώπινου παρὰ οὐράνιου· καὶ σ' αὕτῃ τὴν περίπτωσι, ὁ ποιητὴς στιγματίζει μὲ λίγες λέξεις, μ' ἓνα ἐπιφώνημα, ἐλάχιστα αὐθόρμητο, τὴν κοινότατη φύσι τῆς πράξης ἐκείνης. «*Oh pietosa colei che mi soccorse*» (Τί εὐσπλαχνικὴ ἐκείνη, ποὺ μοῦ ἀπλώσε τὸ χέρι), δίχως νὰ τῆς ἀποδίδῃ οὔτε ὑπερφυσικὴ ἀξία οὔτε μιὰν εἰδικὴ προετοιμασία. Ἀλλὰ σὲ πολλὰ μέρη τοῦ ἔργου τοῦ Ντάντε ἐμφανίζεται μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ μορφὴ εὐσπλαχνίας, ὅχι πιά ἀλλὰ ἐνστικτώδης καὶ φιλάνθρωπη, ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ μεγαλόψυχη, ποὺ ἀρχίζει νὰ παίρνῃ στὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ ὅλο καὶ μεγαλύτερη σημασία ὥς ποὺ θὰ πάρῃ κάποια στιγμὴ μιὰν ὑποστασιακὴ μονιμότητα. Αὐτὸ τὸ διάπυρο συναίσθημα εἶναι θεμελιωμένο πάνω σὲ βάσεις καθαρὰ ὀρθολογικὲς ἢ μᾶλλον ἐξελίσσεται ὥς ὑπηρεσία μιᾶς ἰδέας αὐστηρὰ ἐπεξεργασμένης: Ἡ ἰδέα αὕτῃ ἀφορᾷ στὴν ἐπιστήμη, «*τελευταία τελειοποιήσει τῆς ψυχῆς μας ὅπου καὶ βρίσκεται ἡ τελικὴ εὐτυχία μας*», κατὰ τὸν ἐνθουσιώδη καὶ παραδοσιακὸ ὀρισμὸ, ποὺ τῆς δίνεται στὸ «*Συμπόσιο*». Ἀλλὰ τὰ δογματικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ προπαντὸς πορίσματα, ποὺ συνάγονται καὶ ποὺ δικαιώνονται ἀπὸ τὴν ἰδέα αὕτῃ καὶ τελικὰ ἡ ἰδανικὴ τους λύσι σ' ἓνα συναίσθημα, ποὺ ὅσο περισσότερο ἀσυνήθιστο καὶ βασανισμένο εἶναι τόσο καὶ περισσότερο καρποφόρο γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ποίησης, καθιστοῦν τὴν ἰδέα αὕτῃ πολὺτιμη πηγὴ ἔρευνας γιὰ τὴν συγκεκριμένη καὶ αὐστηρὴ διακρίβωσι τῆς ὀρθολογικῆς καὶ ποιητικῆς συνείδησης τοῦ Ντάντε. Κι ἀφοῦ φαίνεται πὼς σ' ἓνα δυνατὸ δημιουργικὸ πνεῦμα ὅλα ἐπιτρέπονται, ἀκόμα καὶ νὰ μεταβάλλῃ φαινομενικὰ τὴν τάξι τοῦ πνεύματος ἀναζητῶντας, ὅπως θὰ λέγαμε, ἓνα συναίσθημα, ποὺ νὰ ὀδηγῇται ἀπὸ μιὰ ἰδέα· καὶ κάνοντας ν' ἀκτινοβολήσῃ γύρω ξαφνικὰ τ' ὀλοκάθαρο καὶ λαμπερὸ φῶς τῆς φαντασίας, ἐκεῖ ὅπου δὲν φαινόταν νὰ διαγράφεται παρὰ ἓνα ψυχρὸ ὀρθολογικὸ σχῆμα, δὲν θὰ προκαλέσῃ ἑκπληξι τὸ ὅτι σ' αὕτῃ τὴν μορφὴ τοῦ δογματικοῦ πνεύματος δίνεται ἡ ὀνομασία, ποὺ ἐκ πρώτης ὀψεως φαίνεται νοθογέννητη δογματικὴ ἀγάπη.

Στὴν γνώμη τοῦ Ντάντε περὶ ἐπιστήμης, βασίζεται ὅπως θὰ δοῦμε ἐκεῖνο, ποὺ ὁ Καρλάυλ, συνεχίζοντας δίχως νὰ τὸ ξέρῃ μιὰ σκέψι τοῦ Βίκο, ὑποστήριξε ὡς κύρια ἰδιότητα τοῦ Ντάντε «*ἀπὸ τὴν ὁποία ὅλες οἱ ἄλλες πηγάζουν ὅπως ἀπὸ φυσικὴ πηγὴ*»: τὸ μεγαλεῖο τῆς καρδιᾶς. Ὁ Ντάντε εἶχε δώσει τὴν πιδ ὀρθὴ λύσι στὸ πρόβλημα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τῆς ἐπιστήμης τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγραφε τὸ «*Συμπόσιο*»: ἀκριβῶς στὸ ἔργο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπανερχώμαστε γιὰ νὰ προωθήσουμε τὴν ἐρευνά μας, καὶ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε πὼς αὐτὸ ἐδήλωσε, κατὰ τὴν ὁμολογία τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, μιὰν ἀποφασιστικὴ καμπὴ στὸ πνευματικὸ ἦθος τοῦ Ντάντε. Ἄν ἡ «*Vita*

Νοῦα » ὑπῆρξε «παθιασμένη ἢ φλογερή», «συγκρατημένο ἢ ἀρρενωπό» θὰ ὤφειλε νὰ εἶναι τὸ «Συμπόσιο». Μ' αὐτὰ ὅλα ὁ συγγραφέας, ἄγρυπνος φρουρός τῆς φήμης, ἰδιαίτερα στὴν πολυτάραχη ἐκείνη περίοδο τῆς ζωῆς του, δὲν ἤθελε ν' ἀπαρνηθῇ τίποτα ἀπὸ τὸ παρελθόν του «γιατὶ μ' ἔναν τρόπο σκεφτόμαστε, λέμε καὶ πράττουμε σὲ μιὰν ἡλικία καὶ διαφορετικὰ σὲ μιὰν ἄλλη». Γιατὶ μερικὲς συνήθειες εἶναι πρέπουσες καὶ σωστὲς στὴν μιὰν ἡλικία καὶ ἄπρεπες ἢ κακὲς στὴν ἄλλη».

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀπολογία, ποὺ προσέφερε στὸ ἀνώνυμο, δύσπιστο πλῆθος τῶν ἀναγνωστῶν ὁ Ντάντε. Ἀλλὰ σιτοὺς φίλους του ἀνοίξε τὴν καρδιά του καὶ σ' ἓνα σονέττο, ποὺ ἀπευθύνει στὸν Gino da Pistoia, διακηρύσσει ἐλεύθερα πὼς «ἄλλος δρόμος τὴν ἀρμόζει στὸ δικό του πλοῖο, πρὸ μακρὺς». Ποιὲς ἦταν οἱ ὄχθες ἀπ' ὅπου «τὸ πλοιάριο» τοῦ Ντάντε ὅλο καὶ ἀπομακρυνόταν, τὸ τονίσαμε στὴν ἀρχή: Ἦσαν οἱ ὄχθες τῶν ἀφελῶν καὶ παραδοσιακῶν συναισθημάτων, ὁ εὐθραστος καὶ εὐτελὲς κόσμος τῆς Vita Nova καὶ τῶν ἐρωτικῶν στίχων.

Εἶναι εὐνόητο πὼς καὶ τότε ὁ Ντάντε, ἀκολουθοῦσε ἓνα δικό του ἰδανικὸ τέχνης καὶ ζωῆς ποὺ ἦταν τὸ ἰδανικὸ ὅλων: νὰ κατακτήσῃ μὲ τὴν συνδρομὴ καὶ τὴν προστασία τῆς Beatissima τὴν δική του τελειότητα. Ἀλλὰ ἐνῶ οἱ ἄλλοι πιστοὶ τοῦ ἔρωτα σταμάτησαν ἐκεῖ, ἀφίνοντας στὸν Πετράρχη τὸ χρέος νὰ ξαναβυθίσῃ στὰ δροσερά, διάφανα νερά τοῦ ἐπίμονου λυρισμοῦ του τοὺς φθίνοντες ἐκείνους ἰδεαλισμούς, ὁ Ντάντε ἀποχωρίστηκε μὲ θαυμαστὴ ἀφιλοκέρδεια. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ ἀξία του, ἀπὸ ἓνα ποιητικὸ καὶ ὀρθολογικὸ, ἀν καὶ ἀξιολογώτατο, παρελθόν, νὰ προσκολληθῇ σ' ἓνα ἰδανικόν, πολὺ περισσότερο εὐρὺ καὶ μεγαλόψυχο, τὸ ἰδανικὸ τῆς τελειοποίησης τῶν ἄλλων. Τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ τὸ ξέρει: δὲν εἶναι κατάλληλο γιὰ τοὺς νέους, ἀλλὰ μόνο γιὰ τοὺς ὄριμους ἄντρες, ἀφοῦ: «ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀποκτήσῃ στὴν νεότητά του τὴν τελειότητα γιὰ λογαριασμό του, τότε ὀφείλει νὰ τὴν κἀνῃ νὰ λάμπῃ ὄχι πιά γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἄλλους. Καὶ πρέπει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀνοιχτῇ σχεδὸν σὰν ἓνα ρόδο, ποὺ δὲν κάνει νὰ μένῃ κλειστὸ, καὶ νὰ σκορπίσῃ τὸ ἄρωμα, ποὺ περιέχει».

Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς αὐτὴ ἡ ἔντονη προθυμία νὰ γίνουν καὶ ἄλλοι μέτοχοι τοῦ δικοῦ του ἀγαθοῦ, «νὰ φωτίσῃ ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτό του μὰ γιὰ τοὺς ἄλλους», εἶναι μόνο κατὰ ἓνα ἐλάχιστο μέρος καρπὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ Ντάντε, καὶ μαρτυρεῖ ἐπίσης μιὰ μεγαλοφυᾶ ἐπεξεργασία τῆς παράδοσης ἐκείνης, ἀφοῦ — ὅπως σημείωσε πολὺ σωστὰ ὁ Barbi στὰ προβλήματα κριτικῆς τοῦ ἔργου τοῦ Ντάντε — «στὸν Ντάντε, ἀκόμα καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἐρευνες, εἶναι πράξεις συνείδησης μᾶλλον παρὰ ἀληθινῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπομένως, ἱκανὲς νὰ καταλήξουν σὲ ποίησι». Καὶ πάλι ὁ Barbi ἦταν ἐκεῖνος, ποὺ κατάλαβε ὅτι «στὴν ἐφηβικὴ ἡλικία τοῦ ποιητῆ λείπει τὸ στοιχεῖο, ποὺ γεμίζει μὲ τὴν

παρουσία του τὸ "Συμπόσιο", δηλαδή ἡ ἀγάπη τῆς φιλοσοφίας, πράγμα βασι-
κῆς σημασίας στὴν ζωὴ τοῦ Ντάντε, τόσο πὺν ἐξακολούθησε νὰ ὀνομάζη
τὸν ἑαυτὸ του φιλόσοφο σ' ὅλη του τὴ ζωή.

Γι' αὐτὸν τὸν «*Philosophiae domesticus*» ἡ σοφία, ἢ μᾶλλον ἡ φιλο-
σοφία πραγματοποιεῖται «ὅταν ἡ ψυχὴ καὶ ἡ σοφία γίνονται φίλες τόσο, πὺν
ν' ἀγαπᾷ ἢ μιὰ τὴν ἄλλη» καὶ ἐκεῖ ὅπου λάμπει αὐτὴ ἡ ἀγάπη «ὅλες οἱ ἄλλες
ἀγάπες σκοτεινιάζουν καὶ σχεδὸν σβήνουνται».

Ποιὰ ἦταν λοιπὸν γιὰ τὸν Ντάντε αὐτὴ ἡ νέα ἐπιστήμη, πὺν τραβοῦσε
κοντὰ της τὴν ψυχὴ του μὲ τόσο ἐπιταχτικὴ τρυφερότητα; "Ὁχι ἐκείνη
βέβαια τῶν καιρῶν του, ἀλλὰ μιὰ ἐπιστήμη νεώτατη, τῆς ὁποίας αὐτὸς μόνο
κατώρθωσε, «κλειδώνοντας καὶ ξεκλειδώνοντας», νὰ βροῖ τὸ κλειδί.

Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐποχῆς του ἦταν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ποσοτικὴ,
ὅπως θὰ λέγαμε, καὶ βασιζόταν στοὺς ἀριθμούς, ὅπως ἓνα ὁποιοδήποτε
ὕλικο ἀγαθό, ὅπως ὁ πλοῦτος καὶ οἱ ἐπίγειες τιμές: Ἡ προσβολὴ καὶ τὸ
λάθος βρισκόταν ἀκριβῶς ἐκεῖ στὸ ὅτι τὴν εἶχαν βασίσει στὴν ποσότητα
τὴν εἶχαν χονδροειδῶς νοθέψει, σὰ νὰ ἦταν ὕλικο ἀγαθό. «Χαρακτηριστικὸ
τοῦ πλούτου εἶναι νὰ αὐξάνεται — θὰ μᾶς πῇ ὁ Ντάντε — παραμένοντας πάν-
τοτε ὁ ἴδιος, δίχως καμμιά πρόοδο, δίχως σκοπὸ, δίχως τελειότητα».

Ποιοὶ ὅμως εἶναι στὴν πραγματικότητα αὐτοὶ οἱ πλούσιοι, πὺν συσ-
σωρεύουν ἀγαθὰ ἐπὶ ἀγαθῶν; ἀγωνίζονται σ' ὅλη τὴ ζωὴ τους γιὰ νὰ
μαζέψουν ἄλλα τόσα, καὶ σχεδὸν παραφρονοῦν ἀπὸ τὴ μανιώδη αὐτὴ πρό-
θεσι; Εἶναι νοσηροὶ τυχοδιῶκτες τῆς ζωῆς, εἶναι ὁ «καταραμένος φιλάργυ-
ρος» πὺν «δὲν καταλαβαίνει πὺς ἐπιθυμία του εἶναι νὰ ἐπιθυμῇ πάντοτε,
κυνηγῶντας ἓναν ἀριθμό, πὺν εἶναι ἀδύνατο νὰ τὸν φτάσῃ». Ἡ φιλαργυρία,
λοιπὸν, εἶναι τὸ παράπτωμά τους, ἡ φιλαργυρία μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς βλαβερῆς
καὶ ἄμετρης ἀπληστίας, πὺν τὴν συμβολίζει ἡ στεγνὴ λύκαινα τοῦ δάσους:

... *antica lupa*
che più di tutte l'altre bestie hai preda
per la tua fame senza fine cura.

Λύκαινα ἐσύ, παλιά, καταραμένη,
τὶ πὺν ἀπὸ τ' ἄλλα τὰ θεριὰ ρημάζεις
κ' ἡ πείνα σου σὰν ποτέ της δὲν χορταίνει¹

(Κυθαρι. XX, 10).

Ἡ ἀπληστία πὺν βυθίζει τοὺς θνητοὺς

... τόσο βαθιὰ πὺν δὲν μπορεῖ κεφάλι
κανεῖς νὰ σηκώσῃ πὰ ἀπ' τὰ κύματά της

(Παραδ. XXVI. 121).

1. Ἡ μετάφρασι τῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὴ Θεία Κωμωδία εἶναι τοῦ Ν. Καζαντζάκη.

Τρέχουν οἱ φιλάργυροι αὐτοὶ ἀλλόφρονες καὶ φεύγει ἡ γαλήνη ἀπ' τὴν ψυχὴ τους.

Δὲν ἔχει ὅρια ἡ ἀγανάκτησι τοῦ Ντάντε γιὰ τὸν ματαιόδοξο νοῦ τῶν θνητῶν φιλαργύρων, ὁ ὁποῖος καταστρέφει τὸ ἰδανικὸ βασίλειο τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης, ὅπως δὲν θὰ ἔχη ὅρια ἡ παράφορη ἀγαλλίασί του ὅταν γίνεται δεκτὸς στὸ γαλήνιο βασίλειο τῶν μακάρων, ἀγαλλίασι ποὺ τὴν ἐκφράζει μὲ μιὰ ρητορικὴ ὁρμὴ ἐντελῶς ἀνθρώπινη:

*Oh gioia! oh ineffabile allegrezza!
oh vita integra d'amore o di pace!
oh senza brama sicura ricchezza!*

ὦ τρισχαρὰ καὶ ἀνέκφραστη ἀναγάλια!
ὦ ζῆσι, ἀκέρια ἀγάπη καὶ γαλήνη!
ὦ δίχως πόθο ἀτράνταχτο λογάρι

(Παραδ. XXVIII, 7).

Ἀλλὰ οἱ ἅγιοι ζοῦν ἐν εἰρήνῃ «γιατὶ καθένας φτάνει τὸν σκοπὸ τῆς ἐπιθυμίας του, ἐπιθυμία ποὺ μετριέται μὲ τὴν καλωσύνη τῆς φύσης». Ἐνῶ οἱ φιλάργυροι, οἱ φθονεροί, οἱ ἄπληστοι ἁμαρτάνουν ὄχι μόνον ἠθικὰ — κι αὐτὸ τὸ εἶχε καταλάβει ἡ μεσαιωνικὴ ἐκκλησιαστικὴ φιλοσοφία, καταγγέλλοντας ὁμόφωνα τὴν ἀπληστία ἢ Radix καὶ Fons, ρίζα καὶ πηγὴ ὅλων τῶν κακῶν — ἀλλὰ ἁμαρτάνουν περισσότερο μὲ τὴν λογικὴ, καὶ αὐτὸ εἶναι ποὺ ζητεῖ νὰ προβάλῃ ὁ Ντάντε, ἐπειδὴ δὲν συγκρατοῦν τὶς ἐπιθυμίες τους, κάνουν ἄσχημα τοὺς ὑπολογισμούς τους καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ παρουσιάζονται φιλάργυροι στὴν ψυχὴ καὶ λιγόμεναλοι. Ὁλέθριο πῦρ ὅλων τῶν κακῶν ἢ φιλαργυρία, πυρπολοῦσε τότε τὶς καρδιές τῶν Φλωρεντινῶν καὶ τῶν Μπολωνιέζων, τῶν καρδιναλίων, τῶν λογίων καὶ τῶν πριγκίπων ἀκόμα τῆς Ἰταλίας, ποὺ στιγματίσθηκαν ὡς *avaritiae sectatores* στὸ De vulgari eloquentia. Βασάνιζε ὁμως καὶ ὁλόκληρο τὸν κόσμο γιατί ἀπ' αὐτὴν προέρχονταν οἱ φθόνοι καὶ οἱ πολιτικοὶ ἀνταγωνισμοί. Καὶ ὁ Ντάντε, ὅπως ὅλοι γνωρίζουν, ἔβλεπε καθαρὰ τὴν δραματικὴ κατάστασι καὶ αἰσθανόταν ταυτόχρονα ἀηδία καὶ οἶκτο.

Ἡ πληγὴ χρονολογεῖται ἀπὸ καιρό· τὰ ἴδια προβλήματα εἶχαν κιόλας βασανίσει ἕναν αἰῶνα πρὶν τὸ πνεῦμα τοῦ Gioacchino da Fiore.

Ὁ Buonaiuti γράφει σχετικὰ «ὁ ἐρημίτης, ὁ θαμμένος στὴν μοναξιά τῆς Σίλα, δὲν εἶχε ἄλλο ὄραμα στὴν καρδιά παρὰ τὴν πνευματικὴ γαλήνη. Ἀπολυτρωμένος ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἐξάρτησι, χάρι στὴ μοναστικὴ κλίσι του, ὁ Gioacchino da Fiore μπόρεσε νὰ καταλάβῃ ἀπὸ κοντὰ στὴ διάρκεια τῶν περιπλανήσεών του, τὶς διαφωνίες καὶ τὶς βιαιότητες, ποὺ κυβερνοῦσαν τὴν

Νότιο Ἰταλία, στὴν τρικυμισμένη ἐκείνη δύσι τοῦ 12ου αἰῶνα. Οἱ ἄνθρωποι κατασπάραξαν μὲ τὸν σκληρότερο τρόπο τὸ ἐξοχώτερο χάρισμα τοῦ πνεύματος: τὴν χαρά, τὴν εἰρήνην.

Μὲ τὴν ψυχὴ, ποὺ τὴν θέρμαινε ἡ ἐλπίδα, ὁ Gioacchino ζητοῦσε νὰ τοῦ φανερωθῇ ἡ Χάρι. Καὶ ὁ Ντάντε ἐμψυχωμένος ἀπὸ τὴν ἐλπίδα μπόρεσε νὰ πῇ γιὰ τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ στόμα τῆς Βεατρίκης «*ἡ στρατευόμενη ἐκκλησία δὲν ἔχει μὲ πῶς μεγάλη ἐλπίδα γινεὶ στὸν ἥλιο*» (Παρυδ. 25, 52). Ἀλλὰ ἡ ἐλπίδα αὐτὴ ἀναγκαστικὰ στηριζόταν σὲ διαφορετικὲς βάσεις ἀπὸ κεῖνες τοῦ Gioacchino· ἦταν βάσεις μᾶλλον ἔλλογες παρὰ μυστικοπαθεῖς, περισσότερο ἐπιστημονικὲς παρὰ ἐσχατολογικὲς. Ὁ Gioacchino ἀντιδρουσε στὶς ἠθικὲς βαρβαρότητες τῆς ἀνθρωπότητας προφητεύοντας τὸν πάρα πολὺ προβληματικὸ ἐρχομὸ μιᾶς νέας ἐποχῆς, ἐνὸς νέου βασιλείου: τοῦ βασιλείου τῆς ἐλευθερίας, τῆς εὐσπλαχνίας καὶ τοῦ πνεύματος, ποὺ θὰ ἀντικαταστοῦσαν τὰ βασίλεια τῆς δουλείας, τοῦ φόβου καὶ τῶν προλήψεων, τὰ ὁποῖα ἔσβηναν ἢ εἶχαν κιόλας σβῆσει. Ὁ Ντάντε μένει στὴν πραγματικότητα· ἂν κάποτε ἀπειλῇ μὲ κάποια προφητεία, τὸ κάνει γιὰ καλλιτεχνικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς λόγους παρὰ γιὰτὶ πιστεύει ἀληθινὰ ὅτι ἄργα ἢ γρήγορα θὰ ἐπαληθεύσουν καὶ προτιμᾷ πάντοτε νὰ ὑποδεικνύη συγκεκριμένα, σὲ ὅσους ἔχουν παραπλανηθῇ, τὸν σωστὸ δρόμο μὲ τὸ φῶς τῆς λογικῆς καὶ τῆς χάριτος.

Ὡς λόγιος καὶ φιλόσοφος, ὁ Ντάντε, κατάλαβε πῶς αὐτὴ ἡ ἀπλησθη φιλαργυρία εἶχε μολύνει ὅχι μόνο τὶς αὐλὲς τῶν ἰσχυρῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς τέχνες καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς θεωρίες, καὶ γι' αὐτὸ ἔσπευσε νὰ καταγγεῖλῃ «*καὶ τῆς ἰταλικῆς γλώσσας τοὺς λόγιους, ποὺ τόσο ἔτοιμοι γιὰ φιλαργυρία εἶναι, ὥστε χάνουν κάθε εὐγένεια τῆς ψυχῆς τους*» καὶ νὰ ἐπικρίνῃ ἐπίσης αὐτοὺς, ποὺ εἶναι «*φίλοι τῆς ἐπιστήμης γιὰ συμφέρον, ὅπως οἱ νομομαθεῖς, οἱ γιατροὶ καὶ σχεδὸν ὅλοι οἱ ἱερωμένοι, ποὺ δὲν σπουδάζουν γιὰ νὰ μάθουν παρὰ γιὰ νὰ ἀποκτήσουν χρήματα καὶ ἀξιώματα*». Ἀλλῃ ἐντελῶς εἶναι ἡ ἱερὴ ἀποστολὴ τῆς ἐπιστήμης, τοὺς λέει, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὰ πλούτη καὶ τὰ ἄλλα ὕλικά ἀγαθὰ. Ὁ πλοῦτος αὐξάνεται συνεχῶς, παραμένει ὁμως πάντοτε ἓνας ἀφοῦ στηρίζεται στοὺς ἀριθμούς, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ ἐπιστήμη δὲν αὐξάνεται, ἀλλὰ διευρύνεται. «*Γιατὶ — διασαφηνίζει ὁ Ντάντε — ἐκεῖνο ποὺ πραγματικὰ αὐξάνεται εἶναι ἓνα πάντοτε: ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὴν Γνώσι δὲν εἶναι πάντα μία ἀλλὰ πολλές, καὶ ὅταν τελειώσῃ ἡ μία ἐπιθυμία ἔρχεται ἡ ἄλλη, ὥστε ἡ διεύρυνσί της δὲν εἶναι αὐξήσι, ἀλλὰ ἀφορμὴ μεγαλύτερης τελειότητας*». Μ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψιν γιὰ τὴν Γνώσι ὁ Ντάντε, ἔδωξε γιὰ πάντα τὴν φιλαργυρία ἀπὸ τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιά, καὶ ἦταν πιά «*ἀγνός καὶ ἔτοιμος*» νὰ πραγματοποιήσῃ ποιητικὸ ἔργο· ἀφοῦ νικῆθηκε κάθε λογικὴ ποίησι, ἡ συμπεριφορὰ του μπορεῖ νὰ παραβληθῇ στὸ ἐξῆς μόνο μὲ κείνη ποὺ τὴν ἐξέφρασε στοὺς στίχους τοῦ Καθαρηρίου:

*La mente mia che prima era ristretta,
lo 'ntento rallargò, sì come vaga,
e diedi 'l viso mio incontro al poggio
che 'nverso il ciel più alto si dislaga.*

Ὁ νοῦς μου πρὶν συγκεντρωμένος ὁλος ἦταν
σὲ ἄλλα ξανοίχθη γύρω μὲ λαχτάρα.
Καὶ σήκωσα πρὸς τὸ βουνὸ τὰ μάτια
πρὶν πρὸ ἀψηλὸ στὸν οὐρανὸ ἀνεβαίνει

(III, 12).

Δὲν ἀρκοῦσε ὅμως ὅτι εἶχε ἐπιτύχει γιὰ τὸν ἑαυτοῦ τοῦ αὐτὴ τὴν θαυμαστή ἀλήθεια: χρειαζόταν νὰ τὴν συμεριστοῦν καὶ οἱ ἄλλοι, ἂν δὲν ἤθελε νὰ χαθοῦν ξανά, λογικὰ καὶ ἠθικὰ, οἱ πνευματικοὶ ἐκεῖνοι θησαυροί, πρὶν μὲ κόπο εἶχε ἀποκτήσει. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τὴν διάδοσι τοῦ ἔργου αὐτοῦ τῆς θεωρητικῆς ἐκλαίκευσης, τὴν κοινὴ γλῶσσα «γιατὶ τὰ λατινικὰ θὰ ὠφελοῦσαν λίγους, ἐνῶ ἡ κοινὴ γλῶσσα θὰ ὠφελήσῃ πραγματικὰ πολλούς», καὶ ἀφοῦ «νὰ προσφέρῃ καὶ νὰ ὠφελήσῃ ἓνα ἄτομο εἶναι καλὸ, τὸ νὰ προσφέρῃ καὶ νὰ ὠφελήσῃ πολλούς εἶναι καλότερο καὶ μοιάζει μὲ τὴν εὐεργεσία τοῦ Θεοῦ πρὶν εἶναι ὁ εὐεργέτης ὅλου τοῦ κόσμου».

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι στὸ πρόγραμμα αὐτὸ ὁ Ντιάντε, μὲ κάποιο τρόπο, δὲν ἦταν μόνος, ἀλλὰ ἐμψυχωνόταν καὶ βασιζόταν, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπὸ τὸ κῦρος μιᾶς κλασσικῆς παράδοσης καὶ ἀπὸ τὴν θεωρία τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη. Ἐξω ἀπ' αὐτὸ — καὶ αὐτὸ ὀφείλουμε νὰ τὸ θυμώμαστε — ὁ Ντιάντε δὲν ἐπεδίωκε, στίς προγραμματικὲς αὐτὲς ἀπόψεις του, καμμιά ἀνθρωπιστικὴ ἰδεολογία, ἀλλ' ἀνέπτυσσε θετικὰ τὴν φυσικὴ πορεία μιᾶς ἰδέας πού, γιὰ λόγους ἠθικοὺς καὶ λογικοὺς, ὀφείλε νὰ διατηρηθῇ — τουλάχιστον γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα — μέσα στὰ ὅρια μιᾶς καθαρὰ ἀρνητικῆς ἔρευνας.

Ὁ Ντιάντε πίστευε πὺς ἡ φιλαργυρία ἦταν ἡ πηγὴ ὅλων τῶν κακῶν πρὶν βασάνιζαν τὴν κοινωνία καὶ τὰ ἄτομα, καὶ τὰ κακὰ τὰ εἶχε ταξινομήσει ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσῃ εὐκολώτερα νὰ καταδικάσῃ τὴν φιλαργυρία καὶ νὰ τὴν γελοιοποιήσῃ: ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν συντρίψῃ ἀληθινά, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ θάρρος καὶ ἐπιδεξιότητα ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπάνω στὰ εἰς πιά της ἓνα ἰδανικὸ ἐξ ἴσου, ἂν ὅχι περισσότερο, στερεὸ καὶ γόνιμο. Αὐτὸ ἀκριβῶς πραγματοποίησε ὁ Ντιάντε: ἄρχισε τὸ ἔργο τῆς λογικῆς ἀνοικοδόμησης ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ «Συμπόσιο» καὶ τὸ συνέχισε στὴ «Μοναρχία», ἕως ὅτου «*dei remi faciendo ali al folle volo*» (κάνοντας τὰ κουπιὰ φτερὰ σὲ τρελλὸ πέταγμα), τὸ «πλοιάριο» τοῦ πνεύματός του μπόρεσε νὰ καθιερώσῃ ἐπίσημα σ' ἓνα ἔργο ὑψηλῆς φαντασίας, τὰ δογματικὰ πορίσματα στὰ

ὅποια εἶχε καταλήξει. Τὸ ἔργο στὸ σύνολό του, τοῦ στοίχισε μιὰν ὁλόκληρη ζωὴ — ὅπως εἶπε ὁ Bonaiuti : «Γιὰ τὸν γνήσιο χριστιανό, καὶ ὁ Ντάντε εἶναι χριστιανὸς σὲ ἀνώτερο βαθμό, ἢ ἀποστολὴ τοῦ δασκάλου δὲν εἶναι συνηθισμένη πρακτικὴ ἢ παθητικὴ συγκατάβαση σ' ἓνα ἄψυχο δόγμα. Εἶναι αὐταπάρνησι καὶ μαρτύριο».

Ἀφοῦ ἀξιολογήσαμε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν στάσι τοῦ Ντάντε καὶ τῆς ἀφαιρέσαμε κάθε ἵχνος ἀνθρωπισμοῦ, ὀφείλουμε νὰ προσθέσουμε ὅτι χάρι ἀκριβῶς σ' αὐτὴν τὴν φιλεύσπλαχνη δογματικὴ διδασκαλίᾳ, μπόρεσε νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ κάθε ἀσκητικὸ ἢ μυστικοπαθεῖ πειρασμό, γιὰ νὰ ἐπανεύρῃ μέσα ἀπὸ μιὰ σοβαρὴ μελέτη «τὴν ἀκλόνητη πίστι πρὸς τὴν δυναμώ- νει ἡ σκέψι καὶ ἡ παιδεία». Ὑποδεικνύοντάς μας στὴν θέσι τοῦ πολεμι- κοῦ πάθους τὸ πάθος γιὰ τὴν πολιτεία, «*in campo dell'ardore guerresco, l'ardore civile*», δηλαδή ὅλες ἐκεῖνες τὶς γνήσιες Νταντικές πνευματικὲς ἀξίες, πρὸς τὰ περάσουν μετασχηματισμένες στὴν Θεία Κωμωδία, ἀφοῦ, κατὰ τὸν Croce, «αὐτὰ καὶ ὅχι πιά ἐκεῖνα τὰ πράγματα ἀνῆκαν στὴν ἐποχὴ του, στὴν Ἰταλία τοῦ καιροῦ του ἢ πάντως, ἀνῆκαν στὴν συνείδησί του καὶ ἀπο- τελοῦσαν ἀντικείμενο τῆς συνεχοῦς καὶ ἔντονης φροντίδας του, τοῦ ἀνθρώπινου πάθους του».

Ἄν ἡ λογικὴ καταστροφὴ τῆς ρίζας ὅλων τῶν κακῶν, πρὸς εἶναι ἡ μισητὴ φιλαργυρία, ἦταν ἔργο βίαιο, πολὺ περισσότερο κοπιαστικὸ θὰ εἶναι γιὰ τὸν Ντάντε τὸ ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησης. Ἀντιπαραθέτει στὴν ἀπληστία τὴν ἀγάπη καί, παρ' ἀλληλίζοντας, ὑπερβάλλει θεληματικὰ τὶς ἀντί- θετες ἀξίες : «*Cupiditas namque, per seitate hominum sprete, querit alia ; caritas vero, spretis aliis omnibus, querit deum et hominem, et per conse- quens bonum hominis*» (Monar. I, XI, 14)¹ καὶ ἀκόμη «*Quemadmodum cupiditas habitualement iustitiam quodam modo, quantumcumque pauca, obnubilat, sic caritas seu recta dilectio illam acuit atque dilucidat*» (Monar. I, XI, 13)².

Ἀπὸ τὴν δραματικὴ αὐτὴ λογικὴ ἀντίθεσι, ἡ ἀγάπη (caritas) ὥφειλε νὰ βγῇ θριαμβευτικὰ νικητρία, ἔτοιμη νὰ ἐφαρμοσθῇ πρακτικὰ στὴν ζωὴ καὶ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν φαντασία' πεπεισμένος συνήγορος τῆς ἀλήθειάς του, ὁ Ντάντε εἰσάγει μὲ ἄμεση ἐνεργητικότητά τὴν ἰδέα αὐτὴ στὸν ὁλοένα διευρυνόμενον κύκλο τῶν ἰδανικῶν του ἀπαιτήσεων.

1. Ἡ φιλαργυρία περιφρονεῖ πραγματικὰ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ζητᾷ ἄλλα πράγματα. Ἐνῶ ἡ εὐσπλαχνία περιφρονεῖ ὅλα τ' ἄλλα, ζητᾷ τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄν- θρωπο καὶ κατὰ συνέπεια τὸ καλὸ τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ὅπως ἡ φιλαργυρία, ἔστω καὶ λίγη, ἐπισκιαίνει κάπως τὴν δικαιοσύνη, ἔτσι καὶ ἡ εὐσπλαχνία, ἡ μᾶλλον ἡ σωστὴ ἀγάπη, τὴν αὐξάνει καὶ τὴν φωτίζει.

Ἀφοῦ, λοιπόν, ἡ φιλαργυρία καταπολεμήθηκε καὶ ἡ ἀγάπη ἐξυψώθηκε καὶ ἐκτιμήθηκε ὥς μέσο ἀνώτερο γιὰ νὰ βασιλεύσῃ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ εὐτυχία στὴ γῆ αὐτή, τώρα ὁ Ντιάντε ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι *« tutto serafico in ardore »* (γεμᾶτος ἀγγελικῆ ἀγάπῃ). Θέλει νὰ γίνῃ αὐτὸς τὸ ἀπαρτίτητο ὄργανο τῆς συνολικῆς καὶ ὁλοκληρωμένης ἀνανέωσης τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, θέλει νὰ γίνῃ « φίλος » τοῦ ἀνθρώπινου γένους καὶ αὐτὸς πρῶτος νὰ ἐπιτελέσῃ « μὲ πολλὴ σωφροσύνη καὶ καλλιέργεια », τὸ ἔργο τοῦ « ἐμβολιασμοῦ » (*insementazione*) τῆς ἐπιστήμης, ποὺ δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ πιά σὲ κανέναν νὰ ζητήσῃ νὰ βρῇ δικαιολογίες, γιατί « ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχῃ τὸν σπόρο αὐτὸν ἀπὸ τῆ φύσι του, μπορεῖ νὰ τὸν ἀποκτήσῃ μὲ τὸν ἐμβολιασμό » (*Se da sua naturale radice uomo non ha questa sementa, ben la puote avere per via d'insementazione*).

Καὶ σὲ ὅλα αὐτὰ δὲν φανερώνεται οὔτε ἓνας στεγνὸς δογματισμός, οὔτε ἓνας ἀόριστος ἀνθρωπισμός, ἀλλὰ μιὰ ἄγρυπνη καὶ θερμὴ δογματικὴ ἀγάπη. Καὶ ὅπως καὶ στὴν πολιτικὴ τάξι « ἡ οἰκογένεια τῶν ἀνθρώπων παραστρατεῖ, γιατί τῆς λείπει ὁ ἀρχηγὸς ποὺ θὰ βοηθήσῃ ὅλους τοὺς ἄλλους », ἔτσι καὶ στὴν καθαρὰ ἐπιστημονικὴ τάξι, ἡ οἰκογένεια τῶν ἀνθρώπων ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸν ἔμπειρο καὶ στοργικὸ ὁδηγό, γιατί « *a vita felice nullo per sè è sufficiente a venire senza l'aiutorio di alcuno, con ciò sia cosa che l'uomo abbisogna di molte cose, a le quali uno solo soddisfare non può. E però dice lo filosofo che l'uomo naturalmente è compagnevole animale* » (Συμπόσιο IV, IV, I) (κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνος τοῦ εὐτυχισμένου στὴ ζωή, δίχως τὴν βοήθεια κάποιου, γιατί ὁ ἄνθρωπος ἔχει πολλὰς ἀνάγκες, ποὺ μόνος τοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ. Γι' αὐτὸ ὁ φιλόσοφος λέει πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι κοινωνικὸ ζῷο). Ἐτομένως « *non potemo avere perfetta vita senza amici, si come nell'ottavo dell'Etica dice Aristotele* » (δίχως φίλους δὲν θὰ ζήσουμε καλά, ὅπως λέει στὸ ὄγδοο κεφάλαιο τῆς Ἠθικῆς τοῦ ὁ Ἀριστοτέλης).

Στὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ « Συμποσίου » συνοψίζεται μιὰ ὁλόκληρη παράδοσι κλασσικῆς σκέψης, καθὼς καὶ σκέψεις τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη, ποὺ ὁ Ντιάντε τίς εἶχε γόνιμα ἀφομοιώσει. Ἦδη ὁ Κικέρων στὸν *Lealins* εἶχε δώσει τὸν ὅρισμό τῆς φιλίας: « *nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensus* » καὶ ὁ Σενέκας στὸ « *De Beneficiis* » εἶχει ἀναπτύξει μιὰν ἀνάλογη ἰδέα, τονίζοντας ἀνάμεσα σὲ ἄλλα — ἡ περικοπὴ θὰ ἀναφερθῇ τιμητικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ντιάντε — « *che l'uomo dee mettere ingegno e sollecitudine in porgere li suoi benefici quanto puote utili più al ricevitore* » (ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει μὲ φροντίδα καὶ

1. Ἡ φιλία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἁρμονία ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρώπινων πραγμάτων, μὲ τὴν ἀγάπη καὶ εὐσπλαχνία.

μὲ φρόνησι νὰ προσφέρῃ ὅσο μπορεῖ τὴν εὐεργεσία του στοὺς ἄλλους). Αὐτὸς ὅμως ποὺ περισσότερο ἀπὸ ὅλους τὸν εἶχε ἀπασχολήσῃ τὸ πρόβλημα τῆς φιλίας, ἦταν ὁ Ἅγιος Θωμᾶς Ἀκινάτης, ποὺ στὸ *«utrum ad beatitudinem requiratur societas amicorum»* ἀπάντησε μὲ σχολαστικὰ συμπεράσματα *«videtur quod amici sint necessarii ad beatitudinem. Futura enim beatitudo in scripturis frequenter nomine gloriae designatur. Sed gloria consistit in hoc quod bonum hominis ad notitiam multorum deducitur. Ergo ad beatitudinem requiritur societas amicorum. Praeterea, Boetius, dicit quod nullius boni sine consortio iocunda est possessio. Sed ad beatitudinem requiritur delectatio. Ergo etiam requiritur societas amicorum. Praeterea, caritas in beatitudine perficitur. Sed caritas se extendit ad dilectionem dei et proximi. Ergo videtur quod ad beatitudinem requiratur societas amicorum»*¹.

Ὅπως βλέπομε, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ, ὁ Ἀκινάτης εἶναι αὐτός, ποὺ φώτισε ὀρθολογικὰ τὸν Ντάντε: ὥστίσο αὐτὸ δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ ἐνισχύῃ «sub specie theologiae» τὴν ἠθικὴ καὶ ἀνθρώπινη Νταντικὴ συμπεριφορὰ. Ἔτσι ἀποβαίνει σαφέστερη — καὶ οἱ συγκρίσεις μὲ τὸν Ἅγιο Θωμᾶ εἶναι πολλὲς — ἡ ζωηρότατη ἀπαίτησι ποὺ εἶχε ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸν ἑαυτοῦ του πρὸς τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, ἀπαίτησι, ποὺ τὸν ὥθοῦσε νὰ φαντάζεται μιὰ συλλογικὴ πνευματικὴ τελειοποίησι τῆς κοινωνίας αὐτῆς ἔτσι ποὺ ὅλες οἱ δυνατότητες τοῦ πνεύματος νὰ πραγματοποιηθοῦν ὁλοκληρωτικά, ὅπουδὴποτε, εὐεργετῶντας καὶ ὠφελῶντας ὅλους.

Ἀφοῦ μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὁ Ντάντε, ἔγινε «φίλος» τοῦ ἀνθρώπινου γένους δὲν ἔκρυψε σὲ καμμιά περίπτωσι, στὴν πορεία τοῦ ἔργου του, αὐτὴ τὴν συμπεριφορὰ ἀγάπης· ἀντίθετα τὴν ἀποκάλυπτε καὶ ὅταν ἀκόμα τὰ δεσμὰ τῆς συμβατικότητος καὶ τοῦ φεουδαρχικοῦ σεβασμοῦ θὰ εἶχαν ἐμποδίσει ἄλλους νὰ κάνουν τὸ ἴδιο. Ἔτσι, βλέπουμε τὸν ποιητὴ στὴν γνωστὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἄρχοντα Cangrande della Scala, μὲ τὴν ὁποία τοῦ ἀφιερώνει τὸν «Παράδεισο» νὰ ἀποκαλῇ τὸν ἑαυτοῦ του «*Devotissimus et*

1. Ἡ ἀπορία εἶναι ἂν γιὰ νὰ εἶσαι εὐτυχὴς πρέπει νὰ ἔχῃς φίλους. Ἡ μελλοντικὴ εὐτυχία συχνὰ ἀποκαλεῖται στὴν Ἁγία Γραφή «δόξα». Ἀλλὰ ἡ δόξα συνίσταται στὸ ὅτι ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται γνωστὴ σὲ πολλούς. Ἐπομένως ἡ κοινωνία τῶν φίλων εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν εὐτυχία. Ὁ Μποετίους λέει ὅτι ἀπολαμβάνει κανεὶς τὰ ἀγαθὰ μόνο μὲ τὴν συμμετοχὴ τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ γιὰ τὴν εὐτυχία εἶναι ἀπαραίτητη ἡ εὐχαρίστησι. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀναγκαία ἐπίσης ἡ κοινωνία τῶν φίλων. Ἐπιπλέον ἡ εὐσπλαχνία ἀναπτύσσεται σὲ περιβάλλον μακαριότητος. Ἀλλὰ ἡ εὐσπλαχνία ἐπεκτείνεται στὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον. Γι' αὐτὸ φαίνεται ὅτι γιὰ τὴν εὐτυχία εἶναι ἀπαραίτητη ἡ κοινωνία τῶν φίλων.

amicus» τοῦ δυνατοῦ ἐκείνου ἄρχοντα, καὶ ἔπειτα νὰ ἐξηγῇ πῶς τόλμησε νὰ ἀποδώσῃ στὸν ἑαυτοῦ τοῦ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ καὶ τὸ νόμιμο δικαίωμα ποὺ εἶχε, συμπεραίνοντας πὼς «*non minus dispares connectantur quam pares amicitie sacramento*»¹ καὶ πὼς «*in sapientia de sapientia legitur quoniam infinitus thesaurus est hominibus, quo qui sunt, participies facti sunt amicitie dei*».

Καὶ στὸ ἴδιο τὸ ἔργο, ποὺ συνώδεψε τὴν ἐπιστολὴ ἐκείνη, ὁ Ντάντε θὰ διακηρύξῃ στὸ ὄνομα ὅλων τῶν μακάρων, τὸν νέο δεσμό, ποὺ τοὺς ἐνώνει στὸν Παράδεισο:

Ἡ σπλάχνια μας δὲν κλεῖ ποτὲ τὴν πόρτα
στὴ δίκια τὴ βουλή, τί μοιάζει Ἐκείνη
ποὺ ὁμοια τῆς κι ὅλη θέλει τὴν ἀδελή τῆς

(Παρ. III, 43).

Ἔτσι ζῇ καὶ ἐνεργεῖ «*il popolo giusto e sano*», ὁ λαὸς τῶν ἐκλεκτῶν, ἰδανικὴ ἀπήχῃσι τῆς *Societas amicorum*, τὴν ὁποία ὁ Gioacchino da Fiore καὶ ὁ Ντάντε μὲ ἀγωνία ἐπεδίωκαν νὰ φέρουν στὴν γῆ μὲ τὴν ἰσχυρὴ γοητεία τῆς προφητείας ἢ τὴν μεγαλόψυχη εὐσπλαχνία τῆς φαντασίας.

UMBERTO CIANCIOLO

1. Ὅλες οἱ φιλίες ὁμοιες ἢ ἀνόμοιες ἐνώνονται μὲ τὸ μυστήριον.

2. Στὴν «Σοφία» διαβάζουμε γιὰ τὴν σοφία ὅτι ὁ θησαυρὸς γιὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἄπειρος, ἐκεῖνοι ποὺ κάνουν χρῆσι τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ συμμετέχουν στὴν φιλία τοῦ Θεοῦ.